

15. *Кодекс адміністративного судочинства України* від 6 липня 2005 р. № 2747-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>

16. *Конституція України*: наук.-практ. коментар / В. Я. Тацій, О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш [та ін.] ; Нац. акад. прав. наук України. – Харків : Право, 2011. – 1128 с.

Нестор Я. В. Поняття і правова природа конституційних принципів здійснення судочинства

Стаття присвячена дослідженню теоретико-правових засад конституційних принципів здійснення судочинства в Україні. Розкривається юридична сутність основних засад судочинства, визначених у ст. 129 Конституції України. Особливу увагу приділяється співвідношенню поняття конституційних принципів здійснення судочинства із суміжними юридичними категоріями, розробленими сучасними науковцями.

Ключові слова: судочинство, конституційні принципи здійснення судочинства, принципи правосуддя, основні засади судочинства, процедурні принципи судової влади.

Нестор Я. В. Понятие и правовая природа конституционных принципов осуществления судопроизводства

Статья посвящена исследованию теоретико-правовых основ конституционных принципов осуществления судопроизводства в Украине. Раскрывается юридическая сущность основных принципов судопроизводства, определенных в ст. 129 Конституции Украины. Особое внимание уделяется соотношению понятия конституционных принципов осуществления судопроизводства со смежными юридическими категориями, разработанными современными учеными.

Ключевые слова: судопроизводство, конституционные принципы осуществления судопроизводства, принципы правосудия, основные принципы судопроизводства, процедурные принципы судебной власти.

Nestor Y. The Concept and legal nature of the constitutional principles of court proceedings

The article is devoted to theoretical and legal foundations of the constitutional principles of court proceedings in Ukraine. Reveals the legal essence of the fundamental principles of court proceedings, defined in article 129 of the Constitution of Ukraine. Particular attention is paid to the ratio of the notion of constitutional principles of court proceedings from related legal categories developed by modern scientists.

Key words: court proceedings, constitutional principles of court proceedings, the principles of justice, fundamental principles of legal proceedings, procedural principles of the judiciary.

УДК 342.7

*Катерина Валеріївна Николина,
доцент кафедри теорії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПРОЦЕДУРНІ ГАРАНТІЇ ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМУ ЯК ПРИНЦИПУ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Суспільствам, державам і міжнародному співтовариству загалом необхідний цементуючий ідеологічний матеріал, який би дав змогу їм співіснувати і розвиватися. Очевидно, що таким матеріалом можна вважати права людини, які на сьогодні є чимось на зразок внутрішнього ядра ідеї права, вони виступають критерієм легітимності державної влади, мірилом справедливості та свободи. Водночас ми є свідками парадоксальної ситуації, коли концепція прав людини є однією з найбільш обговорюваних і значущих у сучасному світі, проте факти порушення прав людини фіксуються безперервно, відбуваються численні акції протесту громадян у спробі відстояти та захистити основоположні права і свободи.

Відверто кажучи, дослідження проблематики прав людини на першому етапі може викликати певну розгубленість, насамперед через концептуальну масштабність, наявність безлічі протилежних ідей, підходів, поглядів стосовно окресленої теми, що ставить під сумнів можливість конструктивних наукових дискусій. Однак очевидним є факт, що права людини постають об'єктом значної уваги в політичній, правовій, філософській сфері внаслідок їх безумовної важливості як незаперечної цінності сучасної цивілізації.

Наукові праці в сфері прав людини, як правило, зосереджені на трьох основних питаннях: зміст і функції; природа та обґрунтування; визначення змісту та переліку. Серед сучасних вітчизняних учених слід виокремити В. Бігуна, Д. Гудиму, М. Козюбру, П. Рабіновича. Філософсько-правове обґрунтування віднаходимо у працях таких західних правознавців, як Р. Алексі, А. Вільдт, Р. Дворкін, П. Коллер, Г. Ломанн та ін.

Метою статті є дослідити та обґрунтувати необхідність правової інституалізації концепції прав людини, а також визначити процедурні гарантії забезпечення людиноцентризму.

11 вересня 1997 р. для України набула чинності Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, завдяки чому пріоритетним завданням нашої держави стало створення системи гарантій, механізму захисту прав і свобод людини відповідно до міжнародних стандартів. Ця обставина обумовила появу багатьох вітчизняних досліджень прав людини як у межах загальнотеоретичних наук, так і

галузевих. Віднедавна спостерігається поживлення філософсько-правових дискусій, що покликані вирішити такі концептуальні питання, як проблему природи та соціального призначення прав людини, обґрунтування прав людини, вирішення конфлікту універсальності та культурного релятивізму прав людини.

Категорія «права людини» набула сьогодні найбільш широкого розповсюдження у суспільному житті, є необхідним атрибутом конституцій, майже всіх нормативно-правових актів, вживається у засобах масової інформації, до неї апелюють державні діячі та представники громадськості. Але чи в кожному з цих випадків у термін «права людини» вкладається один і той же зміст? Очевидно, що ні. І тут постає перша проблема, оскільки від визначеності загального поняття безпосередньо залежить розуміння, хто є носієм прав людини, які способи їх захисту, хто є адресатом відповідних обов'язків, в якому напрямі повинно здійснюватися розширення каталогу прав людини.

Людиноцентризм як продукт ліберальної гуманістичної філософії в умовах розвитку сучасної державності задекларований як основна ідеологія, а отже, повинен виступати принципом діяльності всіх суб'єктів публічного права передусім. Загальновідома ст. 3 Конституції України, яка за кількістю згадувань може побити всі рекорди, проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Можемо констатувати це як закріплення принципу людиноцентризму на найвищому законодавчому рівні, що свідчить про сприйняття універсальних правових цінностей. Однак водночас держава виступає монополістом у сфері інтерпретації змісту та обсягу прав людини в процесі забезпечення їх реалізації. І тут можуть виникнути певні запитання. Наприклад, чи визнає Конституція всі морально обґрунтовані права людини, які існують у сучасному світі та обумовлені автономією індивіда? Які саме права становлять зміст принципу людиноцентризму?

У контексті цього важливо насамперед проаналізувати зв'язок концепції прав людини з державно-організованим суспільством, звернувшись до його філософсько-правового обґрунтування.

Так, Е. Тугендгат розглядає права людини як частину легітимного державного устрою, говорячи про їх «природність» лише в метафоричному смислі. На його думку, права людини, як і всі права взагалі, є наданими, і кожний державний устрій, в якому вони відсутні, тобто він не надає їх своїм громадянам, не може розглядатись як легітимний [1, с. 48]. Погоджуючись із фактом, що держава (важливо уточнити, що саме правова) є найбільш ефективною інституцією для забезпечення та захисту прав людини, водночас критично сприймається позиціонування її як суб'єкта, який надає ці самі права. Цінність прав людини якраз і полягає у тому, що існування їх не залежить від волі держави, а навпаки, права людини виступають межею державної влади.

Права людини в концепції Ю. Габермаса виступають як законні основні права, їх легітимність походить від легітимності процесу закріплення в конкретному демократичному правовому суспільстві [1, с. 67]. Таким чином, права людини у цьому випадку пов'язуються лише з позитивним правом, хоча й автор вказує на їх змістовну характеристику як моральних прав.

Відомо, що проблема плюралізму думок стосовно розуміння сутності і природи прав людини лежить у площині розрізнення категорій мораль і право (в його розумінні як позитивного), що яскраво ілюструють проаналізовані наукові погляди. Переконаючись у необхідності позитивізації прав людини та трансформації їх у формально визначені норми, все ж таки не можемо говорити про офіційне нормативне закріплення як неодмінну рису прав людини. Якщо взяти, для прикладу, право на життя як фундаментальне та невід'ємне право людини, то уявити в сучасному світі, що в разі відсутності його закріплення у законодавстві, люди перестануть народжуватися – абсурдно. Або право на свободу переконань та думки, – не має значення, чи гарантоване воно правом позитивним чи ні, воно є природним правом, що належить кожній людині без винятку.

М. Козюбра пропонує визначати права людини як визнані світовим співтовариством блага й умови життя, яких може домогтися особа від держави і суспільства, в яких вона живе, та забезпечення яких реальне в умовах досягнутого людством прогресу [2, с. 50]. Такий підхід якраз фокусує увагу на ролі держави як засобу забезпечення та захисту прав людини, а не як джерела цих прав.

Важливо зауважити, що існує принципова різниця між правами, закріпленими у правових приписах, а отже, визнаними державою як частиною світового співтовариства, і правами, які індивід передбачає для себе як необхідні. Проблема розширення каталогу прав людини за рахунок легалізації нових можливостей є на сьогодні однією із найбільш актуальних.

У цьому контексті нами сприймається позиція, висловлена С. Максимовим, який зазначає, що за своїм змістовним наповненням права людини окреслюють простір, який забезпечує кожній людині умови її самореалізації, тобто простір її особистої автономії. При цьому автор наголошує, що концепт

автономії у цьому випадку вживається у трактуванні, яке обґрунтоване ще І. Кантом, й означає здатність жити не за чужими, виданими зовні правилами та інструкціями, а відповідно до своїх власних принципів [3, 290]. Таким чином, уявлення про те, що права людини є наслідком закріплених державою норм права на сьогодні втратило свою обґрунтованість. Натомість права людини виступають основою, критерієм якості норм позитивного права і безпосередньо визначають їх зміст.

Можливість реалізації прав людини безпосередньо залежить від системи національних та глобальних інституцій, які офіційно визнають та легітимізують конкретні права. Саме тому необхідною є правова інституалізація, тобто трансформація природних прав у позитивне право, на чому наголошує Р. Алексі, наводячи справедливі аргументи щодо реалізації, знання та організації [1, с. 180].

Права людини мають моральне обґрунтування, однак це зовсім не забезпечує їх від порушення та не гарантує дотримання з боку всіх членів суспільства. Закріплення прав людини в праві позитивному наділяє їх високим ступенем імперативності та передбачає державний захист на протипагу самозахисту. Крім цього, офіційне визнання є важливим кроком у подоланні конфліктів інтерпретацій прав людини, які неодмінно виникають внаслідок їх абстракції. Таким чином, обґрунтовано можна стверджувати, що основне призначення сучасної правової держави полягає у визнанні та закріпленні прав людини, а також створенні реальних механізмів їх реалізації.

Таке твердження має й іншу змістовну сторону. Ми живемо в епоху, коли індивіди заявляють про свої права в усіх сферах суспільного життя, поступово розширюючи їхній перелік. Оскільки права людини однією зі специфічних ознак мають універсальність, то визначаючи право на щось правом людини, закономірно, що виникає можливість вимагати забезпечення та захисту цього права в межах всіх сучасних організованих суспільств. При цьому реалізація прав людини безпосередньо залежить від устрою держави, політичного режиму, які критично оцінюються відповідно до рівня забезпеченості прав людини.

У статті 28 Загальної декларації прав людини наголошується, що кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені [4]. Звідси випливає висновок, що суспільний устрій, тобто кожна окрема держава, яка ратифікувала вказану Декларацію, повинна бути організована таким чином, щоб забезпечити реалізацію прав людини. І тут постає питання: чи можна говорити про нелегітимність влади, якщо вона нехтує відповідними правами людини? Дуже слушною в цьому контексті є думка В. Ковальчука, який обґрунтовує, що основним критерієм легітимності державної влади є невідчужувані, невід'ємні права людини, які визначають межі компетенції органів влади [5, с. 185].

Схоже питання ставить і Р. Алексі, встановлюючи як початкову для прав людини ознаку пріоритетності останніх над позитивним правом. Автор наголошує, що позитивне право, яке порушує права людини, є хибним за своїм змістом правом. Однак втрата значущості права з цієї підстави можлива лише за умови визнання сильного пріоритету прав людини. Чи визнавати такий сильний пріоритет? – і є предметом основної суперечки навколо правового позитивізму [1, с. 179].

На перший погляд, якщо призначенням сучасної держави є забезпечення реалізації та захисту прав людини, очевидно, що в разі порушення принципу людиноцентризму логічною є втрата легітимності дій, нормативних актів, які спричинили таке порушення. Проте на практиці не завжди все так однозначно, оскільки існують випадки обґрунтованого та пропорційного обмеження прав людини з боку держави. Яким чином у цих ситуаціях можливо уникнути зловживань та свавілля держави? На нашу думку, відповідь безпосередньо пов'язана із концепцією належної юридичної процедури.

Підсумовуючи, варто зазначити. Одним із найважливіших призначень процедурного порядку в праві є забезпечення і захист прав, свобод та законних інтересів людини, гарантування уникнення необґрунтованого свавілля державно-владних структур [6, с. 46].

Вимоги до належної юридичної процедури – це система універсальних базових ідей та принципів, які визначають характер і межі процедурного порядку реалізації правових приписів з метою забезпечення і захисту прав людини та дотримання загальнолюдських суспільних цінностей. Означені вимоги можливо сформулювати таким чином:

1. *Законність*. Традиційно в науковій літературі законність визначається як явище багатоаспектне, що розуміється як принцип, метод, режим, що характеризує організацію і функціонування суспільства і держави відповідно до вимог закону [7, с. 498]. Юридична процедура може вважатися законною, коли вона буде відповідати усім вимогам законності. І тут слід зауважити, що такі вимоги притаманні як правотворчості, так і процесу реалізації права, а отже, відносно процедури в праві слід окремо говорити про законність її нормативної моделі та законність фактичної процедури.

Отже, зміст відповідних процедурних приписів повинен насамперед відповідати нормам Конституції України, а також іншим законодавчим актам. Тобто в процесі розробки та прийняття кожної процедурної норми необхідно виключати колізії з актами вищої юридичної сили, а також зі змістом основної мате-

ріальної норми. Законність фактичних юридичних процедур визначається ступенем їх відповідності нормативній моделі, яка закріплена правовим актом. Інакше кажучи, суб'єкт реалізації основної матеріальної норми повинен суворо дотримуватися послідовності вчинення дій, закріплених відповідною процедурною нормою.

2. *Демократизм*. Як загальноправовий принцип демократизм полягає у незалежності влади народу і його участі у здійсненні влади. Народ України реалізує свій суверенітет, здійснює народовладдя як безпосередньо, так і через представницькі органи місцевого самоврядування. У зв'язку з цим особливого значення демократичність процедури набуває при підготовці та розробці нормативно-правового акта, зокрема шляхом референдуму.

3. *Узгодженість процедури з основними нормативними приписами*. Враховуючи службовий характер норм юридичної процедури, важливим моментом їх прийняття є узгодженість змісту з основними (матеріальними) приписами з метою уникнення протиріч між ними. У цьому випадку норми процедурного характеру не можуть розширювати або, навпаки, звужувати зміст відповідної матеріальної норми, закладений законодавцем. Вважаємо, що найбільш ефективним таке узгодження буде у випадку розміщення норм правової процедури в єдиному нормативному акті з відповідними основними нормами. До того ж це забезпечить можливість уникнути відставання у часі процедури реалізації права, зниження її ефективності внаслідок викладення в актах нижчої юридичної сили тощо.

4. *Багатоваріантність (диспозитивність)*. Ця вимога є вкрай важливою в умовах проголошення українського суспільства як демократичного та правового. Вона полягає в наданні юридичною процедурою якнайбільше варіантів позитивної поведінки в процесі реалізації основної норми, серед яких суб'єкти відповідних правовідносин можуть обрати прийнятний у кожному окремому випадку. Найбільш яскравим прикладом є цивільне право, яке дає змогу сторонам особисто на свій розсуд обирати форму, спосіб укладання і виконання договору (за винятком деяких видів договорів).

5. *Передбачуваність*. Вказана вимога корелює із принципом правової визначеності, який визнається одним із загальних принципів європейського та національного права, про що неодноразово зазначалося у рішеннях Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України [8]. Доступною має бути нормативна модель відповідної юридичної процедури, що виявляється у можливості кожного бажуючого ознайомитися з офіційно встановленим порядком дій у процесі реалізації своїх прав і свобод. Правова інформованість населення може бути забезпечена шляхом офіційного опублікування нормативно-правових актів у засобах масової інформації, видання систематизованих тематичних збірників, а також аналізу у відповідній правовій літературі. Стаття 57 Конституції України наголошує, що кожному гарантується право знати свої права й обов'язки. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права й обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними. Тут вважаємо за доцільне вказати на забезпечення законодавцем можливості належного сприйняття тексту процедурно-правового припису, а це потребує ясності, чіткості та простоти його викладення.

6. *Доступність* вже фактичної процедури. Інакше кажучи, мають бути забезпечені прозорі, безперешкодні механізми звернення до компетентного органу, порядку подачі і розгляду звернень, усунення непотрібних формальностей тощо.

7. *Гарантованість*. Процедура, виконуючи роль гаранта забезпечення реалізації права, сама потребує засобів забезпечення. Інакше вона буде просто неефективною у вирішенні покладених на неї завдань. Особливістю правових засобів гарантованості процедури в праві є те, що окрім загальноправових (коли до порушника застосовується відповідний вид юридичної відповідальності), вона має специфічні засоби «самозахисту».

Використані джерела

1. *Філософія прав людини* / за ред. Ш. Госепата та Г. Ломанна ; пер. з нім. О. Юдіна та Л. Доронічевої. – Київ : Ніка-Центр, 2008. – 320 с.
2. *Загальна теорія права* : підруч. / за заг. ред. М. І. Козюбри. – Київ : Ваіте, 2015. – 392 с.
3. *Максимов С. И.* Права человека как легитимационная основа современного общества и их дискурсивно-экзистенциальное обоснование / С. И. Максимов // Мир человека: нормативное измерение – 3. Рациональность и легитимность: Сборник трудов международной научной конференции (г. Саратов, 13–15 июня 2013 г.) / редкол.: И. Д. Невважай (отв. ред.) [и др.] ; ФГБОУВПО «Саратовская государственная юридическая академия». – Саратов : КУБиК, 2013. – 358 с.
4. *Загальна декларація прав людини* від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015
5. *Ковальчук В. Б.* Легітимність державної влади в правовій теорії та державно-правовій практиці : монографія / В. Б. Ковальчук. – Київ : Логос, 2011. – 392 с.
6. *Николина К.* Належна юридична процедура: теоретичні аспекти визначення / К. Николина // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2012. – Вип. 94. – С. 44–46.

7. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемчушенко (відп. ред.) [та ін.]. – Київ : Українська енциклопедія, 1999. – Т. 2: Д–Й. – 744 с.

8. *Рішення ЄСПЛ* у справі «Олександр Волков проти України» (Oleksandr Volkov v. Ukraine) від 9 січня 2013 року, заява № 21722/11; Рішення у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України Закону України «Про міліцію» // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 5. – С. 11–17.

Николина К. В. Процедурні гарантії людиноцентризму як принципу організації державної влади

У статті досліджено та обґрунтовано необхідність правової інституалізації прав людини у вигляді трансформації їх у формально визначені норми. Наголошується, що офіційне визнання є важливим кроком у подоланні конфліктів інтерпретацій прав людини, які неодмінно виникають унаслідок їх абстрактності. З'ясовано, що одним із найважливіших призначень процедурного порядку в праві є забезпечення та захист прав, свобод і законних інтересів людини. Процедурні гарантії забезпечення прав людини полягають у дотриманні вимог належної юридичної процедури, до яких автор відносить: законність, демократизм, багатоваріантність, передбачуваність, доступність, гарантованість.

Ключові слова: людиноцентризм, права людини, юридична процедура, процедурні гарантії.

Николина К. В. Процедурные гарантии человекоцентризма как принципа организации государственной власти

В статье исследована и обоснована необходимость правовой институализации прав человека в виде трансформации их в формально-определенные нормы. Отмечается, что официальное признание является важным шагом в преодолении конфликтов интерпретаций прав человека, которые непременно возникают в силу их абстрактности. Установлено, что одним из важнейших назначений процедурного порядка в праве является обеспечение и защита прав, свобод и законных интересов человека. Процедурные гарантии обеспечения прав человека заключаются в соблюдении требований надлежащей юридической процедуры, к которым автор относит: законность, демократизм, многовариантность, предсказуемость, доступность, гарантированность.

Ключевые слова: человекоцентризм, права человека, юридическая процедура, процедурные гарантии.

Nykolyna K. Procedural safeguards of humanocentrism as a principle of organization of state power

This article explores the necessity and legal institutionalization of human rights as transforming them formally defined rules. The author notes that official recognition is an important step in overcoming conflicts interpretations of human rights that inevitably arise because of their abstraction. It was found that one of the most important appointments in order procedural law is to ensure and protect the rights, freedoms and legitimate interests. Procedural safeguards human rights are in compliance with the requirements of proper legal procedure to which the author attributes: rule of law, democracy, multi-variant, predictability, accessibility, guaranteed.

Key words: humanocentrism, human rights, legal procedures, procedural safeguards.

УДК 340.1

*Владислав Валерійович Новіцький,
здобувач відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

СУДОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА В КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Для світового співтовариства в умовах посилення, з одного боку, глобалізаційно-інтеграційних факторів, а з другого – дезінтеграційних процесів у Європейському Союзі та актуалізації нових викликів таких як міграційна криза, транснаціональний тероризм, дестабілізаційні чинники в економічному та політичному житті, на сьогодні, на нашу думку, найбільш важливим питанням є проблематика захисту, охорони прав людини та громадянина. Найголовніший обов'язок демократичних, правових держав, закріплений як на міжнародному, так і на внутрішньо-державницьких рівнях, є забезпечити дієвий, а не декларативний захист, охорону законних прав людини та громадянина від протиправних посягань. Задля того аби виконати такий обов'язок, державі потрібно мати результативний та ефективний інструментарій. На наше переконання, таким інструментарієм є джерела права, які, зі свого боку, обумовлюють форму його вираження.

Актуальним питанням визнання судового прецеденту джерелом права в наукових дослідженнях на здобуття ступеня кандидата юридичних наук приділяли увагу Т. Анакіна, Н. Гураленко, К. Ісмайлов, Б. Квятковська, Д. Кухнюк, Б. Малишев, А. Марченко. Окрім того, тематика цього дослідження аналізувалася як на рівні монографій (Н. Гураленко, Р. Капінус, Б. Малишев, І. Ситар, О. Чорнобай), так і в статейному викладі (В. Беяневич, Н. Бондаренко-Зелінська, С. Величук, В. Завидняк, А. Зелінський, Б. Квятковська, Д. Кухнюк, Р. Майданик, Б. Малишев, В. Маслов, Н. Оніщенко, Т. Подковенко, Б. Пошва, О. Федорів, Г. Чижик, Ю. Цветкова, Б. Шацька, Д. Шкаровський, С. Шевчук). Надзвичайно важливим проблемам у контексті сьогодення, а саме: пошуку взаємодії та порозуміння між особою,